

Калыков Б.О.

«СУРМА-ТАШ» МАМЛЕКЕТТИК КОРУГУНУН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ: ФЛОРА, ФАУНА, ЭКОЛОГИЯЛЫК КӨЙГӨЙЛӨР ЖАНА АЛАРДЫ ЧЕЧҮҮ ЖОЛДОРУ

Калыков Б.О.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГОСУДАРСТВЕННОГО ЗАПОВЕДНИКА СУРМА-ТАШ: ФЛОРА, ФАУНА, ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

B. Kalykov

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE STATE RESERVE SURMA-TASH: FLORA, FAUNA, ECOLOGICAL PROBLEMS AND THEIR SOLUTION

УДК: 504:13:1

Биз макалабызда «Сурма-Таш» мамлекеттик жаратылыш коругу, ал жердеги көйгөйлөр жана аны чечүү боюнча сунуштарды жаздык. Экологиянын көйгөйлөрү – бул биринчи кезекте адамдын аң-сезиминин көйгөйлөрү. Адамдардын айлана-чөйрөгө, жердеги жашоого болгон мамилеси азыркы адамдардын адеп-ахлактык сапаттарынын төмөндүгүн көрсөтүп турат. Өмүрүндө бир жолу кагаз таштабаган же артында бир бош желим бөтөлкө, ширенин идишин калтырбаган адам жок экенине толук ишенич бар. Кимдир бирөө өз катасын байкап, мындай жагдайларды кайталабайт, ошондой эле кимдир бирөө таштандылардын үймөгүн таштап кете берет, ал эми анын көлөмү менен күрөшүүгө жаратылыштын күчү жетпейт. «Сурма-Таш» мамлекеттик жаратылыш коругу 2009-жылы «Аңчылык» бирлигинин базасында уюштурулган. Бул жер өзүнүн жаратылышынын кооздугу менен туристтердин да, жергиликтүү тургундардын да көңүлүн бурат – анткени ал жерде табигый тоо ландшафттары уникалдуу, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсү да ар түрдүү. Парктын жалпы аянты 66 миң 194 га. Бүгүнкү күндө ал жерде кар кете элек, тоо эчкилери, аюу, илбирс, бүркүт жана башка жаныбарлар бар. Адамзат таза, кооз дүйнөдө жашагысы келет, бирок бул каалоонун ишке ашышы үчүн бардыгы эле аракет кыла бербейт. Биз акыркы муун эмеспиз, андыктан укум-тукумубуз үчүн бул кооз, укмуштуу дүйнөнү сактап калуу үчүн жаратылыштын ар бир бурчун сактоо абзел.

Негизги сөздөр, Сурма-Таш, корук, экология, флора, фауна, жспайы жаныбарлар, Исфайрам-Сай, Тегирмеч.

В этой статье мы написали об экологических проблемах в государственном природном заповеднике «Сурма-Таш» и предложили пути решения проблем. Проблемы экологии – это в первую очередь проблемы сознания человека. Отношение людей на окружающую среду, на жизнь на земле показывает низкий уровень нравственных качеств современных людей. У нас нет сомнений, что в мире нет ни одного человека, который ни разу не бросил бумажку или не оставил за собой пустую бутылку из-под воды. Кто-то, осознавая ошибку больше не повторяет ошибку, а кто-то всегда оставляет за собой мусор и таким объемом мусора, бороться природа не в силах. Государственный природный заповедник «Сурма-Таш» был организован в 2009 году охотничьей базой. Это место со своей природной красотой, уникальностью горного ландшафта, разнообразием растительного и животного мира привлекает к себе как туристов, так и местных жителей. Общая площадь парка составляет 66 194 га. Сегодня там до сих пор не растаял снег, водятся козодои, медведи, снежные барсы, орлы и другие животные.

Ключевые слова, Сурма-Таш, заповедник, экология, флора, фауна, животный мир, Исфайрам-Сай, Тегирмеч.

The article deals with state nature reserve «Surma-Tash» and suggested in the reserve. Problems of ecology are, first of all, problems of human consciousness. The attitude of people to the environment and life in the earth shows the low level of moral qualities of modern people. No doubt that none of the people in the world never thrown a piece of paper or left an empty bottle behind him. Someone, realizing a mistake, will no longer repeat the mistake, and someone always leaves behind garbage and nature is not able to fight with it. The Surma-Tash State Nature Reserve was organized in 2009 on the basis of a hunting unit. This place with its natural beauty, the uniqueness of the mountain landscape, the variety of flora and fauna attracts both tourists and local residents. The total area of the park is 66194 hectares. Today the snow has not melted there yet, there are mountain goat, bear, leopards, eagles and other animals.

Key words, Surma-Tash, nature reserve, ecology, flora, fauna, fauna, Isfayram-Sai, Tegirmech.

Заманбап техногендик цивилизация тиричилик ыңгайлуулугун жогорулатуудан тышкары дүйнөдөгү экологиялык кырдаалдын кескин начарлашына алып келди. Убакыттын өтүшү менен цивилизациянын бузулган экологиясы каргашалуу кесепеттерге алып келиши мүмкүн.

Миндеген жылдар бою адамдын жаратылышка тийгизген таасири болгон. Техника өнүгүп, калктын саны көбөйгөн сайын, бул таасир дагы да күчөдү. Адамдар жаратылышты өзүнүн өсүп жаткан муктаждыктарын канааттандыруу үчүн булак катары көрө башташты жана бара-бара анын мүмкүнчүлүгүнөн көптү алып жатышат. Жаратылыш кулчулукка айланып, аёсуз эксплуатацияланганы байкалууда. Табигый тең салмактуулукту бузган заманбап адам кетирген каталарды ондоо үчүн ондогон, ал тургай жүздөгөн жылдар талап кылынат.

Экологиянын көйгөйлөрү – бул биринчи кезекте адамдын аң-сезиминин көйгөйлөрү. Адамдардын айлана-чөйрөгө, жердеги жашоого болгон мамилеси азыркы адамдардын адеп-ахлактык сапаттарынын төмөндүгүн көрсөтүп турат. Дүйнөдө жерге эч кагаз таштабаган же артында бир бош желим бөтөлкө, ширенин идишин калтырбаган адам жок болсо керек. Айрымдар бул катчылыгын байкап, мындай жагдайларды кайталабайт, ал эми дагы бирөөлөр таштандылардын үймөгүн таштап кете берет. Муну менен күрөшүүгө жаратылыш алсыздык кылат.

Бул теманы тандоо адамдын жаратылыштын булганышына болгон терс аракеттеринин жогорулашы жана анын айлана-чөйрөгө болгон мамилеси менен шартталган.

Макалада баяндалган көйгөйлөр «Сурма-Таш» мамлекеттик жаратылыш коругуна өткөн жылы жайында үй-бүлөм менен барган учурда жаралды. Чындыгында, кооз жаратылыштын кучагын эңсеп баргандагы кыял коруктун аймагындагы таштандыларга туш болду.

Ал таштандыларды ташып коруктан чыгарып кетүү мүмкүнчүлүгү жок. Адамдар «Сурма-Таш» коругунун жаратылышына орду толгус зыян келтирип, таштандылардан тоолорду курууну улантышууда.

Жогоруда айтылган маселелердин негизинде иштин максатын жана милдеттерин айтууга болот:

- 1) «Сурма-Таш» коругу, анын көйгөйлөрү жөнүндө адабияттарды жана сайттардагы маалыматтарды изилдөө;
- 2) Корук өсүмдүктөрүнүн сүрөт коллекциясын чогултуу;
- 3) Коруктун аймагындагы Кызыл Китепке кирген өсүмдүктөрүн табуу;
- 4) Коруктун көйгөйлөрүн аныктоо;
- 5) «Сурма-Таш» коругунун көйгөйлөрүн чечүүнүн оптималдуу жолдорун сунуштоо ж.б.

«Сурма-Таш» мамлекеттик жаратылыш коругу 2009-жылы «Аңчылык» бирлигинин базасында уюшулган. Бул жер өзүнүн жаратылышынын кооздугу, табигый тоо ландшафттарынын уникалдуулугу, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүнүн ар түрдүүлүгү менен туристтердин да, жергиликтүү тургундардын да көңүлүн бурат. Парктын жалпы аянты 66 миң 194 га. Бүгүнкү күндө да ал жерде кар кете элек, тоо эчкилери, аюу, илбирс, бүркүт өңдүү жаныбарлар бар.

Жаратылыш парктын иш-аракеттери табигый жаныбарлар менен өсүмдүктөрдүн ар түрдүүлүгүн, анын ичинде жоголуп бара жаткан жаныбарлардын түрлөрүн, ошондой эле суу ресурстарын сактоого багытталган.

«Сурма-Таш» жаратылыш паркы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2009-жылдын 27-июнундагы Токтомунун негизинде уникалдуу жаратылыш комплекстерин жана биологиялык ар түрдүүлүктү сактоону камсыз кылуу, жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөсүнүн сейрек кездешүүчү жана жок болуп кетүү коркунучунда турган түрлөрүн коргоо, Баткен облусунун экотуризмдин өнүктүрүү максатында түзүлгөн. Жакынкы айылдан 18 чакырым алыстыкта электр энергиясы жүргүзүлгөн эмес. Бирок коруктун жумушчулары кол генераторун орнотуп, кырдаалдан чыгышат.

Корукта топторго бөлүнгөн 15 адам эмгектенет, алардын ар бири өз аянтчасы үчүн жооптуу. Кызматкерлердин милдеттерине токой зыянкечтерине жана токой ооруларына каршы күрөшүү, өрт коопсуздугун

алдын алуу иш-чаралары кирет. Мыйзамсыз коруктагы бадалдарды отунга кесүү жана аңчылыкка каршы күрөшүү боюнча профилактикалык иш-чаралар, мониторинг жана илимий-изилдөө иштери жүргүзүлөт.

Парктын айланасын жана анын жашоочуларын – ак илбирс, аюу, сүлөөсүн, бүркүт, кулжа жана башка көптөгөн жаныбарларды парктын кызматкерлери эски байкоо жүргүзүү ыкмасы менен эсепке алышат.

Парктын илимий кызматкерлеринин жылнаамалары кубандырарлык: эгер мурда аймакта аюу катталбаса, илбирстердин саны экиден 5ке чейин көбөйгөн. Бүгүнкү күндө «Сурма-Таш» коругунун 2 күрөң аюуну көргөн. Браконьерликке каршы активдүү иш-чаралар менен катар жапайы жаратылыштын жашоочуларынын өсүү динамикасы байкалууда.

Корук Теңизбай жайыты жана Чоң-Алай району менен чектешет. Бул жерде карагай, терек, өрүк, карагат жана башка дарактар өсөт. Сурма-Таш кооругунун жолдорунда көптөгөн жерлеринде, коруктун тик капталдарында ар бир чакырым сайын кызыктуу тарыхы жаркырайт.

Ал аймактан ар кандай көлөмдөгү таштар төшөлгөн дубалга көңүл бурууга болот. Бул жолду бир кылымдан ашык мурун австриялык 1500 туткун курган жана алардын аты жөнү таштарга жазылып калтырылган. Жарым таш дубал, тик жолдор, кайнап шар аккан дарыя жаратылыштын улуулугун айгинелеп турат. Туткундар байыркы тоо массивдеринин фонунда өз убагында чоң кара ташты чегип, «1915» датасын оюп түшүрүшкөн.

Австриялыктар салган бул жолдун да корукка алынганы – тарых. Бул тоолордо (Ленин чокусу) 1980-жылдары дүйнөлүк олимпиадалык альпинизм боюнча мелдештер өтүп, жоон топ коноктор ошол жерге келишкен.

Коруктун жалпы аянты – 66194,0 га. Коруктун чек араларын сүрөттөө үчүн баштапкы зонада 2300 м бийиктиктеги белги Тегирмеч жана Исфайрам-Сай дарыялары кошулган жерге чейин, андан ары түштүк-чыгыш багытында Тегирмеч жана Исфайрам-Сай дарыяларынын ортосундагы тоо кыркасы боюнча 4013 м. белгинин бийиктигине – Дебет кырка тоосуна дейре алынган.

Андан ары чек ара сызыгы Дебет кырка тоосу боюнча түштүк-батыш багытында Чоң-Дебет агымдары бириккенге чейин өтөт.

«Сурма-Таш» коругунун чек аралары мындан Теңизбай дарыясы боюнча 3662 м белгисине, ал жерден тоо кыркасы боюнча 4060 м. белгисине чейин; Кайыңды дарыясынан түндүк-батыш багытында Ош облусунун Чоң-Алай районунун чек арасына тийиштүү 4770 м белгисине чейин өтөт.

Андан ары Сурма-Таш дарыясынын башынан Арча-Конус дарыясынын башына чейин созулат.

Түндүк-чыгыш бөлүгүнөн Шоба дарыясынын башына чейин, башкача айтканда 2000 м белгисинен

4064 м белгисине чейинки чек ара Дебет кырка тоосу боюнча өтөт да, баштапкы чекитке жакындашат.

«Сурма-Таш» мамлекеттик жаратылыш коругундагы климат Жер ортолук деңиздин суб-чөйрөсү, орточо жылуу. Бул жерде жай ысык жана кургак, кыш жылуу, кар жаап, туруктуу болбойт.

Эң аз жаан-чачын май-август айларында, ал эми эң көп жаан-чачын ноябрь-январь айларында болот.

«Сурма-Таш» мамлекеттик жаратылыш коругу өзүнүн кооздугу жана уникалдуулугу менен айырмаланат. Аймактын флорасы ар түрдүү: дарактар – роуэн, карагат, тал, терек, өрүк, долоно жана дары чөптөрдүн көптөгөн түрлөрү бар. Парктын өзөктүк зонасы Сурма-Таш дарыясынын оозунан – Аутай каньондорунан башталат. Бул жерлер жапайы жаныбарлар үчүн эң ыңгайлуу. Теңизбай, Кичи-Алай, Кабак жайлоолору, ошондой эле Чоң-Алай районунун тоолуу жайыттары Дароот-Коргон жолдору аркылуу буга чейин жашаган калктуу пункттар менен маршруттар түзүлгөн. Парктын кызматкерлеринин айтымында, бул жерде жашаган адамдар жергиликтүү бийликтин сунуштарын жана мыйзамдарын катуу эсепке алышат.

Корук Тенизбай жайыты жана Чоң-Алай району менен чектешет. Анда сейрек кездешүүчү жаныбарлар бар: күрөң аюу, ак илбирс, сүлөөсүн жана башка жапайы жаныбарлар. Ошондой эле корукта карагай, карагат, терек, өрүк жана башка дарактар өсөт. Мындан тышкары, жакында Кызыл Китепке киргизилген аюуну алып келишти.

«Сурма-Таш» курорттук аймагын өнүктүрүүнүн башкы планы дагы эле иштелип чыккан эмес, айылдын статусу аныктала элек жана анын өнүгүүсүн максаттуу деп атоо кыйын. Бул жерде, дээрлик жапайы батышка окшоп, калган бош жерлерди басып алуу жүрүп жатат. Бак-дарактар акырындык менен жана байкалбай отунга кыйылып, жер иштери ландшафттын өзгөрүшүнө алып келет.

Ошондой эле, бул кооз жердин экологиясындагы негизги көйгөйлөрдүн бири – жайытка чыккан чабандар, аңчылардын агымы жана алардын Сурма-Таш флорасы менен фаунасынын ар түрдүүлүгүнө орду толгус зыян келтирип, таштандыларды таштап жатышы. Ал таштандылар топтолуп, Исфайрам-Сай дарыясына түшөт.

«Сурма-Таш» мамлекеттик жаратылыш коругунун экологиялык көйгөйүн чечүү жолдору:

1. Коруктун белгилүү бир аймагын тазалоого жооптуу адамдардын уюмдарын түзүү;

2. Сурма-Таш аймагын булгагандыгы үчүн айып пулду белгилөө;

3. Жаратылышты коргоо мыйзамдарын бузууларды жоюу боюнча чаралар катары, буйрутмачынын режимин камсыз кылуу;

4. Мыйзам менен белгиленген чектөөлөрдү сак-

тоо максатында Баткен облусунун мамлекеттик администрациясынын башчысына сунуш кылуу:

* Сурма-Таш кооругунун аймагында ландшафттык-пландоо иштерин аткарууну караштыруу;

* рекреациялык зоналардын схемасын иштеп чыгуу жана бекитүү;

* өзгөчө корголуучу өсүмдүк тектүү объектердин реестрдик эсебин киргизүү;

* туристтердин кыска мөөнөттүү эс алуу жайларын түзүү боюнча чаралардын комплексин караштыруу.

Корутунду. Адамдардын курчап турган дүйнөгө кайдыгер мамилеси жыл сайын табигый объектини коргооп турууга аракет кылгандардын үмүтсүздүгүнө алып келет. Шаардын ызы-чуусунан эс алууга келген туристтер өздөрү билбей туруп, коруктун аймагында болушун күчөтүп, аймакты таштанды жайына айландырышат. Шамал топтолгон таштандыларды алыс аралыкка ташып, тунук дарыяга түшүрөт. Айыл аймактардан түзүлгөн волонтерлордун аракети адамдардын өз планетасына болгон кайдыгер мамилесинен улам пайда болгон үрөй учурган кырдаалды оңдоо үчүн жетишсиз.

Ар кандай коруктун негизги максаты – жаратылыш аймактарын табигый абалда сактоо, демек, адамдын таасиринен коргоо. Ошондуктан, корукту жагымсыз таасирлерден коргоо боюнча чараларды көрүп, алардын аткарылышына көз салып, мыйзам бузуучуларды жоопко тартуу зарыл.

Адамзат таза, кооз дүйнөдө жашагысы келет, бирок бул каалоонун ишке ашышы үчүн бардыгы эле аракет кыла бербейт. Биз акыркы муун эмеспиз, андыктан укум-тукумубуз үчүн бул кооз, укмуштуу дүйнөнү сактап калуу үчүн жаратылышка камкор мамиледе болуубуз шарт.

Адабияттар:

1. Боркошев М.М., Тешебаев А.К., Жакыпова Г., Ташматова Н. Экскурсия по эстетической и этической организации образования. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2016. №. 8-1. - С. 134-135
2. Боркошев М.М., Тешебаев А.К., Жакыпова Г., Ташматова Н. Кыргызские национальные игры в исторических памятниках. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2016. №. 8-1. С. 233-235.
3. Кыргыз Республикасынын «Айлана-чөйрөнү коргоо жөнүндө» Мыйзамы, 1999-жылдын 16-июну №53.
4. Мурсалиев А.М., Ниязов, Т.З., Шамшиев А.Б. Жалпы экология. - Бишкек, 2010. - С.122-12
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
6. <https://nabu.kg/osobenosti>
7. <https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/nature/national-parks-and-reserves/33542-surmatashskiy-municipalnyy-zapovednik.html>
8. <https://www.turmush.kg/ru/news:1556304>
9. Сарсеитова А.И. Туристические объекты Баткенской области. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2020. №. 4. С. 181-186.